

ИЗБОРИ И РЕФОРМИ ПРЕЗ 1962–1975 г.

Тодор Галунов

ELECTIONS AND REFORMS 1962–1975

Todor Galunov

Abstract:

The elections and the reforms between 1962 and 1975 were held under the conditions of a one-party political model. The electoral system catered for the interests of the regime and was used as a tool in political infighting, for purges or rewards. The deputies, elected under a majority representation system, entered the National Assembly not because they were highly respected persons, but as part of the intra-party mechanisms of BKP and their satellites from BZNS. Electoral activity was close to 100%, candidates also won their seats by a near-100% majority. No one dared to speak up for truly free and pluralistic elections any longer.

Key words: *elections, majority, parliament, activity, recall*

След 9 септември 1944 г. България върви бързо „напред“ в отрицание на принципите на Търновската конституция и остатъците от плуралистична демокрация. Не правят изключение и изборните практики, които вече трябва да са съобразени с новите условия. Всъщност отрицанието на плурализма започва още след преврата на 19 май 1934 г. и голяма част от „новостите“ в изборните практики имат своите корени още в предходното десетилетие. Сега обаче всичко е много по-ожесточено и постепенно се налагат методи, които не позволяват никакви изненади. Премахването на остатъците от многопартийност логично довежда и до въвеждането на мажоритарната система през 1953 г. Пропорционалната вече е ненужна – тя има смисъл само при наличието на партии, за да отчете относителната

съразмерност между влиянието им в обществото и спечелените мандати. Априлското „разведряване” от 1956 г. не променя нещата. Наложената система, при която за едно място се бори един кандидат, обръща изборите във фарс. Не всичко обаче е така спокойно, както го представя тогавашната пропаганда. Скритата борба за власт в редовете на Българската комунистическа партия прави изборите интересни за вътрешнопартийния актив, тъй като народното представителство носи определени властови и икономически привилегии.

На 4 ноември 1961 г. III Народно събрание (НС) променя Конституцията в частта за избиране на НС. Новата правна рамка предвижда един депутат да се излъчва вече не на 30 000, а на 25 000 души. Като следствие от конституционната корекция, в същия ден, Президиумът на НС променя „Закона за избиране на Народно събрание на Народна република България”¹. Така се създават условия за нарастване броя на народните представители. Парадоксално е, че броят им се увеличава, функциите на парламента продължават да стават все по-декоративни в политическата система на „народната република”. Нуждата от задоволяване на повече интереси на новата върхушка чрез раздаване на депутатски длъжности е основна причина за промяната. Необходимо е да се създадат места за „заслужилите” партийни ветерани и жадните за власт нови апаратчици. За част от представителите на старата партийна „гвардия” обаче места вече не се планират.

Годината 1961 е характерна с няколко вътрешнопартийни „прочитвания”. Най-знаковото става на проведения на 28 и 29 ноември 1961 г. пленум на ЦК на БКП, когато първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков успява да прокара решение за отстраняване на бившия премиер и бивш генерален секретар на ЦК на БКП Вълко Червенков от поста заместник-председател на Министерския съвет. Към НС е отправена „препоръка” да изпълни партийното решение².

На 9 декември 1961 г. партийното решение се привежда в действие като държавен акт. По предложение на председателя на Министерския съвет Антон Югов, Президиумът на Народното събрание, начело с Димитър Ганев, издава указ за освобождаването на В. Червенков от вицепремиерския пост. Акцията по отстраняването на бившия партиен лидер е добре премерена. Предстоят избори за Четвърто НС и управляващият елит прави подготовка за ново прена-

реждане на политическите пластове. Същевременно се демонстрира поредното скъсване с миналото на сталинизма, който донякъде се олицетворява от В. Червенков на българска почва. Така приключва поредният етап от борбата за власт във върхушката на БКП.

На 25 февруари 1962 г. парламентарните избори се провеждат в рамките на 321-те мажоритарни района на страната, които трябва да излъчат по един депутат. Броят на депутатите е увеличен със 72 в сравнение с предишния парламент. Естествено е спазена наложената вече традиция единствените кандидати да бъдат на ОФ, под който на практика се разбира БКП и сателитният ѝ съюзник БЗНС. Фарсът отново е пълен. Няма реална кампания, няма плурализъм, няма инакомислие, няма нито един алтернативен кандидат в никой район, дори и от управляващия елит. Избирателният корпус достига пореден рекорд, благодарение на законовата промяна от ноември 1961 г. и бележи най-голямото си число за цялата изборна практика на българската държава от 1878 г. Той вече се състои от 5 482 607 души. От тях гласуват 5 466 517 избиратели, което прави активност от 99,71 % на притежаващите активно избирателно право. Новият рекорд по активност е поставен. За единствените кандидати гласуват 5 461 224 избиратели, което е „подкрепа” от 99,80%. Така пада поредният рекорд по доверие към избраните народни представители.

Вътрешнопартийните чистки в БКП през 1961 г. се отразяват и на състава на НС. Въпреки че новото НС е с 67 депутати по-голям числен състав в сравнение с предишното, то от III НС са преизбрани само 132 души, а по различни причини 117 депутати са отпаднали. Депутатите, които за пръв път попадат в състава на НС, са 189. Формално погледнато, БКП няма монополна позиция в новия парламент. Тя има 197 депутати, нейният сателит БЗНС е с 80 депутати, а 44 са безпартийни. Всъщност депутатите от БЗНС и безпартийните са длъжни да се съобразяват императивно с политиката на БКП и получават местата си след одобрение на компартията. Естествено нямат право и на минимална опозиционност.

Съставът на НС е формиран по начин да създава илюзия за широко народно представителство. Отново най-голяма гордост в НС са депутатите от „работническата класа”. Така се подчертава „ръководната ѝ роля”. В материалното производство са ангажирани 110

депутати. От тях 58 са работници, инженерно-технически кадри, ръководители на предприятия в промишлеността, строителството, транспорта. Други 52 са в системата на селското стопанство като: кооператори, механизатори, селскостопански работници и ръководители в трудовокооперативните земеделски стопанства, държавните земеделски стопанства, машинно-тракторните станции.

От 321 депутати 65 са жени, което прави 20,25% от състава на камарата. Така се постига нов рекорд в представителството на слабия пол в НС. Рекорд се постига и в младежкото представителство – 39 депутати са членове на Димитровския комунистически младежки съюз (ДКМС). По народност 308 депутати са българи, а 13 са турци. Прави впечатление, че в официалния отчет вече няма представители, които са от други етнически общности. Това е разлика с началото на 50-те години, когато примерно във II НС официално се отчита наличието на представителство и на македонци, арменци и евреи.

От гледна точка на образователните характеристики: 131 народни представители са с висше образование, или 41,12%. Този процент е най-висок за парламентите след 9 септември 1944 г. и така е постигнат още един „рекорд”. В пленарната зала с гордост се отбелязва, че тези депутати са получили в мнозинството си образованието си в условията на „народната власт”, едновременно с прякото си участие в производството. Между тях значителен брой заемат инженерите, агрономите, юристите и икономистите. Със средно образование са 94 депутати, или 29,29%, с основно 82, а 14 са с начално образование. Представителите на науката и културата са 31, което е отчетено като израз на „голямото внимание и значение, което народната власт отдава на науката, техниката и културата”.

Шумно се акцентира на „надеждността” на депутатите. Те са доказали верността си към режима и са „проверени” кадри. От тях 250 са удостоени с почетни звания и са получили ордени и медали за активно участие в антифашистката борба, за дългогодишна „вярна служба на българския народ”, за заслуги в социалистическото строителство и за забележителни постижения в областта на социалистическата наука и култура. По-конкретно 9 депутати са носители на званието „Герой на социалистическия труд”, 98 са наградени с най-високия орден „Георги Димитров”, 85 с орден „Народна република

България”, 120 – с трудови ордени и т.н. Анализът на тези данни показва, че НС се превръща като място за „допълнителна награда” на предани на режима дейци и лица, които са използвани за декор на системата. Парламентът заседава бързо, за по-няколко дни през годината и така попадналите в него лица по-скоро са там между другите си задължения. Депутатите вече нямат статут и самочувствие на хора, правещи политика. Тяхното влияние е реално само, ако са част от партийния административен апарат. Парламентът се превръща в място за кратка „служебна почивка”. На 15 март 1962 г. Четвъртото НС по парламентарна традиция се открива от най-стария депутат – Йордан Милев. То избира комисия от 15 народни представители с председател депутатът от Ямболски окръг Димитър Димов, която да провери законността на вота. На другия ден комисията е готова с проверката и докладва в пленарна зала за редовността на изборите. Комично от днешна гледна точка звучи речта на председателя на комисията в пленарната зала. Всъщност тя е показателна за политическото безумие на тогавашното време и затова ще си позволя да приведа малък цитат, който предава духа на епохата: „На 25 февруари трудещите се в нашата страна, слезли от строителните скели, дошли от фабричните помещения, където туптят огромните стоманени сърца на машините, излезли от заводите, от канцелариите, от учебните помещения и казарми, завърнали се от ширните поля, с радостни и засмени лица, с развълнувани души се отпавиха към избирателните урни да изберат свои представители в най-върховния орган на нашата държава.....”³. Хората отиват да гласуват „окриляни” от решенията на XXII конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз (КПСС) и Ноемврийския пленум на ЦК на БКП.

Патетичната реч съдържа абсурди за радостта, с която гласуват избирателите. Истината е, че отказ от гласуване на практика вече е невъзможен. Партийните структури, ОФ комитетите, службите по сигурността и всички станали казионни структури зорко „бдят” всички под строй да упражнят „правото” си на глас. Представители на обществения „актив” приканват гражданите да „бързат” да гласуват. В ход е „социалистическо” съревнование за „най-бързо” гласуване. Ненормалното вече се приема за нормално. Липсата на алтернатива – за демокрация. Конформизмът, лицемерието и отсъствието на гражданска доблест вече са добродетели.

Естествено, парламентарната комисия по проверка на изборите констатира, че вотът е проведен в условията на образцов ред, политическа съзнателност и обстановка, даваща възможност за „съвършено свободно” упражняване на правото на глас. По тази причина се предлага НС да утвърди вота във всички 321 изборни района. Изказванията по изборите са само три и минават набързо. В голямата си част те не визират изборния процес, а декларативно се говори за големите успехи на социализма, за „мъдрото” ръководство на БКП и лично на първия секретар на ЦК на БКП Тодор Живков и разбира се за „неоценимата роля” на КПСС.

От трибуната депутатът Роза Коритарова акцентира на „бляскавата” изборна победа, която е израз на „дружбата” на комунисти и земеделци, която е „циментирана с кръв и дела”. Не е забравен и ефектът от „ленинския политически курс”, който е продукт на Априлския пленум на ЦК на БКП. Говори се за „любовта”, „доверието” и „благодарността” на народа към БКП, към нейния ЦК, начело с Т. Живков. Депутатите са призовани да ходят по-често при своите избиратели, да бъдат внимателни към хората и да решават проблемите им, както призовава първият секретар на ЦК на КПСС Никита Хрушчов.

Вторият оратор Ангел Шишков говори за демократичната ни избирателна система, която е допринесла за голямата активност на трудещите се при провеждане на вота. Подчертана е и голямата роля на Тодор Живков за изборната победа, който разбира се е определен и като автор на „Априлския курс”, довел до ликвидиране на култа към личността на В. Червенков.

Третото изказване е на депутата от Кюстендилски окръг Камен Каменов. Той започва стандартно с големите успехи на държавата под ръководството на БКП. С особена гордост заявява, че за разлика от изборите за първо и второ НС сега се продължава традицията, започнала с вота за Третото НС, по време на агитациите вече да не се срещат никъде „опозиционери”, а вместо тях в изборната кампания вече се провеждат срещи с „ентузиазирани бригадири”. В хода на изборите за пореден път е станало ясно, че разделението между комунисти и земеделци е преодоляно окончателно. Изборната кампания се разглежда като триумф на „новия човек”. Тук ораторът вече излиза

извън рамките на традиционните изказвания и започва да хвали новата социалистическа личност с примери. Понеже те отразяват духа на тогавашния „парламентаризъм”, ще ги приведа накратко:

– В първия случай, гостуващ в Пловдив италиански кооператор си забравя фотоапарата на една будка. Продавачката обаче му го връща. Развълнуван, той пояснява, че в Италия това не може да стане, а в България явно има „честни хора”. Критиката на капитализма с този пример е „съкрушителна”.

– Във втория пример се визира с. Козлодуй, в което 300 души смело и открито заявяват, че нямат жилища. В хода на кампанията се поемат ангажименти за тяхното построяване. Изводът, който се прави е, че подобно „преустройство” и открити критика в хода на изборните кампании в капиталистическия лагер са невъзможни.

– Третият акцент е, че националната жилищна политика трябва да се съчетае не само с построяването, а и с изграждане и обзавеждане на жилищата. В хода на кампанията гражданите поставят изисквания за снабдяването им с „много и много” стоки – кревати, пружини, дюшеци, гардероби, перални, телевизори. Подобни „смели” искания задължават народния представител да работи за осъществяването им.

– Четвъртият пример за нуждите и задачите, които има да решава народният представител, е показателен за новите нюанси сред политическата върхушка. Ораторът говори за нарастващите потребности и дава пример как в хода на кампанията, а и след нея се явява проблем, който е типичен за част от гражданите. В случая става въпрос за „една стара другарка, антифашистка, ятак на партизани”, която иска да купи за сина си „Москвич”. Естествено кандидат-депутатът не може да поеме такъв ангажимент, но тя отива при министъра на вътрешната търговия Пеко Таков, заявява му за своя голям „кахър” и иска съдействие. Министърът не успява да я убеди, че това не са важни неща, а „бели кахъри”, че по-важни са успехите на социализма. Примерът е показателен как депутатите и министрите в новите условия вече се търсят за сериозни ангажименти и снабдяването с дефицитни и луксозни по тогавашните разбирания стоки.

Ораторът поставя и въпроса за необходимостта от регулярни срещи с избирателите, което е в духа на социалистическата избирателна система.

В крайна сметка, изборите във всички 321 мажоритарни района са признати единодушно за редовни и народните представители „заслужено“ заемат местата си⁴.

В рамките на мандата се провеждат няколко частични избора за оваканти депутатски места поради смърт на някои от представителите. В рамките на три години са провеждат четири вота като на мястото на починалите: Петър Попзлатев, Станчо Белковски, Никола Обрешков, Стойко Стоянов, Григор Драганов, Димитър Ганев, Христо Калайджиев, Тачо Даскалов, Йордан Татев, Крум Байтошев са избрани: Петър Панайотов, Петко Кунин, Делчо Чолаков, Вълкан Шопов, Иван Башев, Стефан Атанасов, Тодорка Михайлова, Георги Георгиев, Семо Семов, Любомир Бойков⁵.

В четвъртото НС са извършени и няколко знакови отзовавания на народни представители. Те са показателни как в условията на тоталитарен политически модел загубата на вътрешнопартийните позиции е равнозначна на политическа смърт за бившите вече ръководни дейци. На 4 ноември 1962 г. на пленум на ЦК на БКП, партийният лидер Тодор Живков нанася решителен удар върху политическите си противници. Бившият премиер и лидер на партията В. Червенков, премиерът Антон Югов, неговият заместник и бивш министър на вътрешните работи Георги Цанков, друг бивш министър на вътрешните работи Руси Христов и други партийни дейци са обвинени за репресиите и извращенията през периода на култа към личността. В. Червенков е изключен от БКП, а пленумът взема решение за освобождаване на А. Югов и Г. Цанков от заеманите постове на премиер и вицепремиер⁶. На 19 ноември 1962 г. послушното НС привежда решението в действие. Противниците на Т. Живков обаче са оставени в състава на парламента. Вярно е преценено, че поради обезличаването на институцията те няма да успеят да играят ролята на някаква вътрешнопартийна опозиция. Това положение обаче продължава около година и половина. На 27 май 1964 г., под ръководството на Енчо Стайков, Националният съвет на Отечествения фронт преценява, че А. Югов, Г. Цанков, Р. Христов, бившият министър на външната търговия Георги Кумбилиев, бившият секретар на ЦК на БКП Иван Райков, бившият заместник-министър на вътрешните работи Апостол Колчев са извършили груби нарушения

на законността и са причинили тежка вреда на БКП и държавата. Констатирано е, че след изваждането им от състава на централните партийни органи те не са се явявали пред своите избиратели, загубили са доверието им и фактически са престанали да изпълняват задълженията си на народни представители. За тези нарушения се иска прилагането на чл. 10 от Закона за избиране на народни представители на НРБ, предвиждащ възможност за отзоваване на загубилите доверие депутати. Предложението е подкрепено с мотивирани изложения от окръжните комитети на БКП в Сливен, Силистра, Търговище, Благоевград и Плевен, от чиито територии са избрани указаните народни представители. Разправата е бърза. Задействана е комисията по проверка на изборите и на 10 юни 1964 г. нейният докладчик Дафинка Великова предлага НС да вземе решение за отзоваване на шестимата депутати. От присъстващите в залата 254 народни представители никой не посмее да защити бившите ръководни дейци, на които до преди по-малко от две години същият този парламент бурно ръкопляска в качеството им на висши функционери и министри. Решението се взема единодушно и без дебати⁷. Това колективно отзоваване на шестима видни дейци на БКП е може би най-масовата парламентарна чистка в годините на социализма при формалното спазване на процедурите. Местата на бившите депутати са попълнени с частични избори през август и на тяхно място влизат: Георги Петров, Апостол Пашев, Борис Стоев, Иван Попов, Марий Иванов и Костадин Гяуров, които трябва да „укрепят” НС и да провеждат „априлската линия” на вече безспорния лидер Т. Живков⁸.

Общо в рамките на четиригодишния мандат на IV НС се провеждат 16 частични избора – 10 поради смърт на депутатите и 6 поради отзоваване. Това обновяване не се отразява на дейността на парламента. По принцип смисълът на частичния вот в едно плуралистично общество е да отрази актуалните настроения на електората и така да отрази по-вярно актуалното реално влияние на различните партии и групи в обществото. През 60-те години тази идея няма как да се реализира. Показателно е, че в края на мандата си IV НС променя още веднъж Конституцията, с което се планира поредното увеличаване на броя на народните представители. На 8 декември 1965 г. се гласува един депутат да се избира вече не на 25 000, а на 20 000

жители⁹. Така се предрешава поредното увеличаване на удобните депутатски места и се подготвя почвата за ново задоволяване на „нарастващите“ потребности на управляващия елит, предвид приближаващите избори за новото НС.

На 27 февруари 1966 г. изборите за Пето народно събрание са проведени. Вотът е в рамките на 415 мажоритарни района. Само в един от тях не се провежда гласуване поради смъртта на кандидат-депутата Гочо Грозев. В този случай ясно проличава липсата на реална изборност. Той е единствен кандидат за единственото място в района. По тази причина няма кой да бъде избран и вотът се отлага. Избирателният корпус достига нов количествен рекорд – в него участват 5 774 251 граждани, което е поредното най-голямо число за цялата изборна практика на българската държава от 1878 г. От тях гласуват 5 752 871 избиратели. Активността е 99,63 %, което е малко по-слабо от изборите през 1961 г., които запазват „първата позиция“ по активност. „Доверието“ към народните избраници обаче „нараства“. За тях гласуват вече 5 744 072 избиратели, което е „подкрепа“ от 99,85%. Така пада поредният рекорд по „доверие“ към избраните народни представители.

Нарасналите „потребности“ на върхушката се отразяват в числения състав на НС. Той вече е с 94 депутати по-голям в сравнение с предишното, IV НС. Борбите и чистките в БКП обаче се отразяват на състава на НС и само 183 депутати или, което е 44 % от предишния парламент, са преизбрани. По различни поводи са отпаднали 138 депутати. Новите лица, които за пръв път попадат в състава на НС, са 232. Най-голям, естествено, е броят на депутатите от БКП. Тя има 279 депутати, което прави 67,07 %. На практика, към тази група депутати можем да причислим и избраните от ДКМС – 17, което е 4,09%. Младежкото представителство е по-слабо от това в предишното НС.

БЗНС, като послушен сателит на БКП е „награден“ със 100 депутати или 24,04%. За безпартийните са отредени 19 места или 4,80%. Всички депутати извън БКП „безрезервно“ са приели ръководната роля на БКП, прилагайки принципа, че удобното депутатско място струва повече от политическите убеждения. В рамките на „политическата“ си дейност те нямат и минимален елемент на опози-

ционно действие. Напротив – стараят се да не загубят партийното „доверие”.

При подбиране на състава на НС се подхожда отново от криво-разбраната догма на Маркс, Енгелс и Ленин за необходимостта от ръководна роля на работническата класа над останалите класи и групи на обществото. Депутатите на „работническата класа”, които са пряко ангажирани в материалното производство са 101, което е близо $\frac{1}{4}$ от състава на събранието. Общо 226 депутати пък са „близо” до работническата класа и работят като държавни, обществени и партийни дейци.

От 414 депутати 70 са жени, което прави 16,82% от състава на камарата. В сравнение с предишния парламент представителството им е намалено с близо 4%. Рекорд се постига и в младежкото представителство – 39 депутати са членове на Димитровския комунистически младежки съюз. Продължава традицията депутатите да не представят официални сведения за етническата си принадлежност.

В НС попадат и представители на науката, изкуството и културата: 10 академици, 15 професори, 2 доценти, 6 писатели, 2 поети, 4 учители, 3 артисти, 1 композитор, 1 художник.

Представени са различни видове професии: 35 инженери, 7 лекари, 1 акушерка, 2 адвокати, 5 работници в търговията, няколко агрономи.

В състава на депутатите са включени и 33 военнослужещи, които са част от партийното ръководство на армията.

В пленарната зала се отчита, че отдавна във висшия законодателен орган не са попадали толкова „специалисти”. Смята се, че те ще създават компетентни ядра в отделните комисии и ще съдействат за по-добро обсъждане на законопроектите и упражняване на парламентарен контрол върху правителството.

Оказва се, че за четири години от изборите през 1962 г. нищо не се е променило особено. На 11 март 1966 г. Четвъртото НС отново се открива от същия най-стар депутат – Йордан Милев и избира комисия от 15 народни представители с председател отново депутата от Ямболски окръг Димитър Димов, която да провери законността на вота. На другия ден комисията е готова с проверката и докладва в пленарна зала за редовността на изборите. Остава неясно на какво

основание председателят на комисията заявява, че „комисията провери най-внимателно протоколите на районните избирателни комисии” и „протоколите за избор на всеки народен представител поотделно”. Комисията по изборите е формирана на 11 март след обед, а на 12 март преди обед вече е проверила всички изборни книжа и е готова с доклада!

Всъщност всичко е ясно – изборите се провеждат формално, тъй като са с предизвестен край. За това и проверката и утвърждаването им също е формално. Парламентът е декорът на политическата система, в която доминира властта на партийния вожд и кликата около него. Висшите партийни органи в лицето на Първия секретар на ЦК на БКП, Политбюро и Секретариата са концентрирали всички ресурси на властта и са изместили държавните институции. Политическото ръководство на БКП е иззело и законодателната, и изпълнителната власт, поставило е под партийна опека съдебната система, контролира изцяло армията и милицията.

По тази причина комично звучат думите на председателя на комисията по проверка на изборите, че те са „преминали при висока политическа активност от страна на избирателите и при образцов ред и в обстановка, даваща възможност на всеки избирател свободно да упражни право на избор”¹⁰. Изборните резултати са окачествени като „най-ярко доказателство за морално-политическото единство на нашия народ, за неговата сплотеност около ЦК на БКП и народното правителство”. Според речта народът „гори” от желание и подкрепа да изгради с всички сили социализма и комунизма.

След тези „съкрушителни” аргументи за редовността на изборите, естествено, парламентарната комисия по проверка на изборите предлага НС да утвърди вога във всички 414 изборни района. Тук обаче се появява нов момент в парламентарната ни практика – няма нито едно изказване по повод на проведения вот! Нито едно! Премишните години поне формално и хвалебствено няколко депутати се изказваха поне, за да „похвалят” изборния фарс. Сега и това се смята за излишно и предложението се гласува от народното представителство. Малко след това се избира правителство, начело с Тодор Живков. След като то полага клетва, председателят на бюрото на НС акад. Сава Гановски закрива сесията, която макар и в два дни

трае само няколко часа. Мажоритарно „избраните“ народни представители се завръщат към основните си занимания¹¹.

В рамките на мандата се провеждат 19 частични избора за овакантени депутатски места поради смърт на някои от представителите. На мястото на починалите: Гочо Грозев, Васил Топалски, Петър Коларов, Димитър Талев, ген. Иван Кинов, Сеферин Пунчев, Атанас Атанасов, Асен Орански, д-р Любен Дюгмеджиев, Димитър Чорбаджийски, Димитър Димов, Борис Андреев, Васил Райдовски, акад. Неделчо Радев, Стоян Попов, ген. Иван Винаров, Кимон Георгиев, Петко Канчев, Младен Георгиев, са избрани съответно проф. Борис Спасов, Карло Луканов, Милко Тарабанов, Павел Матев, Стоян Караджов, проф. Лазар Ралчев, Христо Христов, Богомил Гъдев, арх. Георги Стоилов, Здравко Митовски, Димитър Йовчев, Христо Стойков, Георги Угринов, Димитър Тужаров, Димитър Жулев, акад. Ангел Балеvски, Иван Панев, Никола Коларов, Елена Лагадинова¹². Един от новоизбраните депутати, Богомил Гъдев, умира през 1970 г. и се провеждат втори частични избори, като мястото се заема от Никола Виденов¹³. За двама от починалите, полк. Лев Главинчев и акад. Любен Василев, няма време да се правят нови частични избори, тъй като мандатът на НС е към своя край.

Общото между всички частични избори е почти пълното единодушие, с което депутатите са прашани в НС. При процедурите по утвърждаване на воговете в пленарната зала всичко е еднообразно и еднакво. Нарушения не се констатираат, а народът с радост гласува. Дори страниците на стенографските протоколи на парламента са почти едни и същи, независимо че става въпрос за различни години и сесии! В рамките на петгодишния мандат на IV НС се провеждат 16 частични избора поради смърт на депутатите. Новите лица обаче не правят нова политика. България здраво попада в „епохата на безвремието“.

В такава обстановка, V НС на 18 ноември 1969 г., без много шум, променя Конституцията в частта ѝ за избор на народни представители. В дотогавашния вариант мандатът на парламента е 4 години, сега става 5 г. Предложението е направено от председателя на Министерския съвет и Първи секретар на ЦК на БКП Тодор Живков. Мотивите са „сериозни“ – необходимо е да се изчака провеждането на X

конгрес на БКП, който да начертае насоките за развитието на страната и тогава да се правят парламентарни избори. Със същите мотиви е увеличен и мандатът на народните съвети от три на четири години. Съгласно новата промяна на 20 ноември 1969 г. НС със закон удължава мандата си с една година, считано от 27 февруари 1970 г. Малко преди изтичането и на едната година, НС гласува закон за удължаване срока на пълномощията си с още 4 месеца. Вносителят на предложението Т. Живков го мотивира с нуждата да се приеме новата Конституция. Естествено и това удължаване се гласува единодушно¹⁴.

Промени се правят и в избирателния закон. Те са две:

1. Намалява се срокът за обявяване на избирателните списъци от 2 месеца на 35 дни.

2. Срокът за регистрация на Централната избирателна комисия се намалява от 55 на 35 дни и останалите избирателни комисии¹⁵.

На 18 май 1971 г. се приема третата българска Конституция, в която за първи път в политическия живот на страната се определя броят на народните представители на 400. Мандатът на НС се фиксира на 5 години. Така „срещите“ с избирателите, макар и протоколни, вече по Конституция стават по-редки. Това допълнително къса връзката избирател-депутат, колкото и символична да е тя в годините на социализма. Избирателните права следват схемата на наложената вече конституционна традиция. Активно и пасивно избирателно право имат всички български граждани, навършили 18 г., без разлика на пол, раса, вероизповедание, образование, занятие, служебно или обществено положение и имотно състояние, с изключение на поставените под пълно запрещение. Запазва се императивният мандат, който дава възможност за преждевременно отзоваване на депутатите. Подробностите по изборната процедура се препращат за решаване към избирателния закон¹⁶. Така приключва работата си V НС, което работи от 11 март 1966 до 18 май 1971 г. и поставя рекорд по продължителност за цялата ни парламентарна практика, включително и до наши дни. Единственото по-значимо нещо, което този парламент извършва, е приемането на новата Конституция на Народна Република България, която в чл. 1, ал. 1 императивно фиксира, че „Ръководна и направляваща сила в обществото и държавата е БКП“. Така конституционно се налага съществуващата вече практика на

политически монопол на компартията върху всички властови и обществени структури.

На 27 юни се провеждат избори за VI НС. Сега в „чест“ на новата Конституция всичко е „рекордно“ в сравнение с цялата ни парламентарна и изборна традиция. Избирателният корпус продължава да нараства. Вече е 6 168 931 души – най-високият в политическия ни живот от 1878 г. Активността е 6 159 942 или 99,85 % – също най-висока. За единствените кандидати на ОФ гласуват 6 154 082 избиратели или 99,90%. Така рекордът по доверие отново е подобрен. За пръв път от изборите през 1946 г. официално се отчита броят на недействителните бюлетини. Той е 4373. Не се поясняват причините за тяхната невалидност, но може да се предположи, че това са малцината, „осмелили“ се някакъв начин да изразят негодуването си срещу властта.

Мажоритарно са избрани 400 народни представители. Извършено е поредното „обновяване“, т.е. разместване в политическата върхушка. Преизбрани са 226 депутати или 56,50, а новите лица са 174 или 43,50 %. Партията монополист в политическия ни живот – БКП получава 268 депутата или 67 %, втората „партия“ БЗНС има по традиция 100 депутата или 25%. Неформалната квота на „безпартийните“ е 32 или 0,08%. Жените са 75, или 18,75%.

От гледна точка на професиите в НС са представени 101 заети в материалното производство. Тук се спазва пропорцията работниците да са около близо два пъти повече от селяните, за да се подчертае за пореден път доминацията на „работническата класа“. Съотношението е 64 заети в промишлеността, транспорта, строителството срещу 37 заети в селското стопанство – кооператори, механизатори, селскостопански дейци.

Не е забравена и „народната интелигенция“, която изпраща в парламента 9 академици, 16 професори, 12 писатели, 36 инженери, 28 агрономи, 8 журналисти. Официално се отчита, че за пръв път народното представителство е с толкова висока степен на образование – 258 са с висше, 88 със средно, 47 с основно и 1 с начално. Възстановена е практиката от края на четиридесетте и началото на петдесетте години да се отчита етническата принадлежност на депутатите – 385 са българи, 11 турци, 3 евреи и 1 арменец.

На 7 юли 1971 г. VI НС е открито от най-стария депутат Георги Кулишев. Някогашният активен деец на НС „Звено” сега вече говори за „бляскавата” победа на ОФ и, разбира се, „ръководната” роля на БКП. Избрана е комисия от 18 депутати за проверка на редовността на изборите. Под ръководството на своя председател Боян Първанов, тя проверява изборите и може, но докладва не на другия ден, както е в няколко поредни парламента, а на втората сесия на 14 декември 1971 г. Забавянето обаче не е свързано с някакви нови моменти. Напротив – отчита се законност, ред, ентузиазъм на масите, които гласуват и показват, че: „Трудещите се в нашата страна – работниците, селяните-кооператори и народната интелигенция – са убедени в правилността на политиката на БКП”. Изборите, разбира се, показват, че народът пази и развива животворната и нерушима „българо-съветската дружба”. Докладът на председателя на комисията е утвърден единодушно в НС, без нито едно изказване¹⁷.

На следващата година започва поредната кампания за утвърждаване и разширяване на „социалистическата демокрация”. В резултат на 17 април 1972 г. НС гласува първия в българския политически живот „Закон за условията и реда за отзоваване на народни представители и съветници”. Формално погледнато, така се засилват още повече позициите на императивния мандат. Основанията за отзоваване са:

1. Измяна на идеите и програмата, в името на които е избран депутата.
2. Систематическо неизпълнение на задълженията.
3. Прояви, несъвместими с „високото” звание народен представител или съветник.

Предложение за отзоваване може да правят: 1/3 от избирателите от съответния избирателен район и организациите и дружествата, които могат да посочват кандидати за народни представители и съветници. Предложението за отзоваване се изпраща на Националния съвет (НС) на Отечествения фронт (ОФ), когато става въпрос за депутат и на Окръжния комитет на ОФ, когато става въпрос за съветник. Лицето, което подлежи на отзоваване, е уведомявано в писмена форма в рамките на една седмица след получаване на съобщението. Дава му се възможност в седемдневен срок да направи възразенията

си. Когато възраженията се приемат за неоснователни, материалите за народните представители се изпращат в Държавния съвет, а за съветниците в окръжния народен съвет. Указаните институции разглеждат преписката в срок от две седмици и насрочват гласуване, чиято дата оповестяват най-малко месец предварително. Гласува се пряко от гражданите с две бюлетини с различен цвят и текст: „за отзоваване” и „против отзоваване”. Отзоваването се осъществява, ако са гласували повече от половината избиратели, и повече от половината от тях желаят загубилият народното доверие да напусне парламента. Решението за отзоваване на депутат се обявява в Държавен вестник, а на съветник от съответния изпълнителен комитет на окръжния народен съвет. От изложеното се вижда, че формално отзоваването е пряко и е огледален образ на избора на народен представител.

На 27 юни 1973 г. в НС започва разглеждането на проект за нов избирателен закон. Той е внесен лично от председателя на Първия секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет Тодор Живков. Целта е ясна да се покаже важноста на поредната шумна „реформа”.

Първият основен акцент на проектореформата е кодифициране на правната материя по избор на народни съвети, Народно събрание и отзоваване на депутатите. В мотивите на вносителя се подчертава, че систематизираните норми ще улеснят приложението на изборните норми от органите, които провеждат вота.

Втората промяна се отнася до упражняването на пасивното избирателно право на лицата, които са имали „фашистки и противонародни прояви”. Това ограничение вече се маха от изборния закон, тъй като „отдавна е загубила своето практическо и класово значение”.

Третата промяна създава четиристепенна структура на избирателните комисии: секционни, районни, окръжни и централна комисия.

Четвърти акцент на реформата е изричното регламентиране на възможността във всеки един район да бъдат регистрирани неограничен брой кандидати за народни представители. Това не е качествено нов момент в избирателните ни системи, но последните избори преди тази промяна, в които има регистрирани и участвали във вота повече от един кандидат са в далечната 1946 г. Практиката на

социалистическата изборност наложи формулата „един кандидат за едно място”. Издигането на кандидатите е право на партиите, обществените организации или 1/5 от избирателите. Планира се провеждането на изборни събрания на всички нива в трудовите колективи и масовите организации за предварително и „широко” обсъждане на номинираните. Кандидатурите се регистрират в районните избирателни комисии, като се спазва принципът, че едно лице може да бъде издигано само в един мажоритарен и едномандатен район.

Установява се изборен праг за избираемост. Едно лице получава мандат, ако на първи тур са гласували повече от половината избиратели и повече от половината от тях дадат гласа си за него. В случаи, че на първи тур няма избран, Държавният съвет в срок от две седмици насрочва втори тур. На него участват най-добре представилите се на първи тур, плюс издигнати нови кандидатури. Последната възможност е доста интересна, предвид факта, че алтернативността в изборния процес реално е неприложима през разглеждания период. Посочената правна възможност е поредният пропаганден ход на управляващите.

Петият акцент на реформата визира процедурата за отзоваване на народните представители. Предложението за отзоваване вече се прави от 1/5 от избирателите, а не от 1/3. Така привидно се улеснява възможността за по-лесен народен контрол върху прегрешилите политици, но предвид характера на политическата система промяната има само формална стойност. Да предлагат отзоваване могат и централните ръководства на партиите и обществените организации. За отзоваване на съветници – окръжните ръководства на посочените организации. Народният представител или съветник има право на възражения. Ако те не се приемат, документите по отзоваване отиват в Държавния съвет. По негова преценка се насрочва гласуване „за” или „против” отзоваването, което се провежда в съответния избирателен район, по процедура аналогична на избора на депутата. Дава се възможност за агитации за отзоваването или против него. Новият момент е, че преценката на условията за задвижване процедурата по отзоваване се изнемва от органите на ОФ и се прави само от Държавния съвет. Идеята е да се установи единен критерий, но всъщност така се осигурява допълнително централизъм на властта, а в случая

реално на председателя на Държавния съвет Тодор Живков. Поправката е продиктувана и от факта, че ОФ отдавна е обезличен като организация и няма никаква реална тежест, съпоставима с органите на държавната и партийна власт.

По законопроекта в НС има минимален дебат. Народният представител Иван Бешев предлага грешките при оформяне на изборните списъци да се поправят от председателя на изпълнителния комитет на съответния народен съвет, а не както е по проекта, да се свиква колективното тяло и то в срок от три дни.

Втората поправка, предложена от същия депутат, е при формирането на изборните райони да се запази старата формула за минимална долна и максимална горна граница на броя на жителите в района. За него това е по-удобно, тъй като едно населено място няма да се дели на няколко района. В това отношение проектираното райониране на принципа, че се образуват 400 едномандатни района въз основа на спазване на принципа за приблизително равно число на жителите във всеки район не е целесъобразен и ще създаде трудности от организационно-технически характер. Идеята му е в противоречие с принципа на равното изборно право. Формирането на равни по численост райони по-добре отговаря на този принцип, който има за цел гласът на всеки изборител да влияе еднакво върху вота и всеки депутат да представя приблизително равно число изборители.

Третата поправка, която Бешев предлага, е да се определи процентно съотношението на новоизбраните и преизбраните народни представители. Идеята е да се съчетаят приемствеността с обновяването¹⁸.

Предложените поправки са козметични, но са отхвърлени от законодателната комисия и не са предложени на второ четене. На 29 юни 1973 г. България се сдобива с нов изборителен закон, който по същество е изборителен кодекс.

В рамките на мандата се провеждат няколко частични избора за попълване местата на народните представители. На мястото на починалите: Георги Босолов, акад. Петко Стайнов, Боян Българанов, Георги Ганев, Недка Куртева, Димитър Баждаров, Никола Балканджиев са избрани съответно: Димитър Виячев, Любомир Левчев, Стамен Стаменов, Димитър Христов, Димитър Михайлов, Христо

Панайотов, проф. Иван Илиев¹⁹. На 7 октомври 1973 г., вече при действащия нов избирателен закон е проведен частичен избор в Каварненски район. На мястото на починалия депутат Хараламби Трайков е избран проф. Димитър Димитров²⁰. Той е единствен кандидат за едно място. Оказва се, че прокламираното издигане на повече от един кандидат пак не може да се приложи и идеите на реформата са само пропагандни.

Линията продължава и през следващите години, когато на място на починалите: Раденко Видински, Георги Кулишев, Енчо Стайков, Георги Трайков, Кръстьо Стойчев, Христо Трендафилов все така безпроблемно и безалтернативно са избрани: Раденко Григоров, Огнян Дойнов и Никола Василев, Васил Цанов, Петър Дюлгер, Атанас Христов²¹. Към края на мандата на VI НС възниква един казус.

През есента на 1975 г. умират народните представители Александър Попов, Любомир Бойков и Никола Мирчев. Съгласно избирателния закон през последните 6 месеца от мандата на НС частични избори не се насрочват освен поради нуждите на държавното управление, което е по преценка на Държавния съвет. В случая явно се преценява, чу подобна нужда няма и НС приключва работата си на 9 март 1976 г. при редуциран състав от 397 депутати.

Изборите и реформите през периода 1962–1975 г. не успяват да променят същността на еднополюсния политически модел на НРБ. Те нямат и такава цел. Обществото здраво е влязло във времето на „големия застой“, а избирателната система само обслужва режима и е допълнителен инструмент за вътрешнопартийни разправи, чистки, награди. Системата предвижда в хода на кампанията поемането на различни поръчения и ангажименти. Въведенният императивен мандат обаче все повече се използва за държане на народния представител „под контрол“ и за искане на лични „услуги“ от лица от неговия район. Мажоритарно избраните депутати влизат в НС не като личности, а като част от партийните механизми и стават елемент от тоталитарната система, за която НС се превръща в параван на народовластието. Всички решения, които парламентът формално взема, са предварително обречени да бъдат приети и то с единодушие. Не се регистрира нито един случай, в който поне един „мажоритарен“

депутат да гласува „против” или въздържал се. Във всички избори – редовни и частични, вече твърдо се гласува с активност, близка до 100 % и се печели също с резултати, близки до стопроцентовите. Броят на депутатите се увеличава успоредно с намаляването на функциите на парламента. Ясно проличава, че в условията на политически монопол не е възможна реална политическа алтернатива. Реформите остават само в рамките на пропагандата на „социалистическата демокрация”. Мажоритарната система е призвана да гарантира безпроблемното реализиране на новото начинание, а за истински свободни и плуралистични избори вече никой не смее да говори.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Методиев, В., Л. Стоянов.** Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 40.

² История на Народна република България. С., 2009, с. 144.

³ Стенографски дневници на IV НС, I РС, с. 41.

⁴ Пак там, с. 55.

⁵ Пак там, II Р.С., с. 374–375; IV Р.С., с. 11–13; VI и VII Р.С., с. 76–78; VIII Р.С., 93; IX Р.С., с. 231; X РС, с. 383–384..

⁶ История на Народна..., с. 145.

⁷ Стенографски дневници на IV НС, VII РС, с. 76–81.

⁸ Пак там, VIII Р.С., с. 93.

⁹ **Методиев, В., Стоянов, Л.** Цит. съч., с. 40.

¹⁰ Стенографски дневници на V НС, I РС, с. 42–43.

¹¹ Пак там, с. 53.

¹² Пак там, III сесия, с. 5–7; IV сесия, с. 5–7; V сесия, с. 5–7; VI сесия, с. 5–7; VII сесия, с. 5–7; VIII сесия, с. 5–7; IX сесия, с. 5–7; XI сесия, с. 7–9; XII сесия, с. 5–7.

¹³ Указател на Стенографски дневници на V НС, с. 7.

¹⁴ Стенографски дневници на V НС, XI сес., с. 176; XV и XVI сес., с. 23–24.

¹⁵ Пак там, XV и XVI сес., с. 29–34.

¹⁶ Пак там, с. 217.

¹⁷ Стенографски дневници на VI НС, II сес., с. 5–8.

¹⁸ Стенографски дневници на VII НС, VII сес., с. 16–18, 210–212.

¹⁹ Стенографски дневници на VI НС, IV сес., с. 5–6; VI сес., с. 3–10; VII сес., с. 5–7.

²⁰ Пак там, IV сес., с. 5–6; VIII сес., с. 5.

²¹ Пак там, XIII сес., с. 7, XIV сес., с. 4–5; XV сес., с. 4–5.

ЛИТЕРАТУРА

Методиев, В., Л. Стоянов. Български конституции и конституционни проекти. С., 1990.

История на Народна република България. С., 2009.

Стенографски дневници на Четвъртото Народно събрание (IV НС), I, II, IV, VI, VII, VIII, IX и X Р.С. (редовни сесии).

Стенографски дневници на Петото Народно събрание (V НС), I, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XV и XVI сесии.

Стенографски дневници на Шестото Народно събрание (VI НС), II, IV, VI, VII, VIII, XIII, XIV и XV сесии.

Стенографски дневници на Седмото Народно събрание (VII НС), VII сесия.